
I. Értékezesek.

A' Nemzeti Culturáról közönségesen.

(Folytatás).

§. 19. A' Nemzetnek Culturája a' nyelvvel serken fel, mint a' leendő emberé a' szóllással. Belőlről érdekeltetésit, fájdalmának, örömének álmélkodásának, szörnyűködésének, megvetésének, utálásának 's t. e' f. érzéseit tulajdon hangokon észrevétetlenül is kijelenti; kívülről a' hangzó, és fülben csendülést szerző tárgyakat követőségéből önként is kizengi; másokat pedig értelme és esze jegyzetihez képest szólló eszközinak (szájnak, nyelvnek, fognak, inynek, toroknak, ajaknak) módosításánál; a' hangnak magasról mélyre, hosszusról rövidre, vastagról vékonyra; gyorsról lassúra 's t. e' f. szállingatasánál; a' hang-tagoknak egyesítésénél vagy másolásánál fogva: képeit, ideáit saját formáiban közli; egyebeket tanulás által kölcsönöz másoktól annál bővebben, minél hathatósabban ingereltetik a' másokkal közösködéssre.—Azon tárgyakat, mellyeket szóval kijelenthetünk, képzeni is tudjuk; minél világosabbak, elhatározottabbak szavaink, annál világosabbak, megkülömböztebbek a' képzetünk 's esméretünk is; minden egyéb kijelentésére, a' szóknak, nem képzetünknek, jegyei. 'S így a' Nyelv — szókkal élés — a' mi közösködéssre 's társalkodásra hodulásunkat kielégíti; hallásunkat kifejti; a' megtudó, képző, értő erönket, s eszünket gyakorollja, 's tökéletesíti; esméretin-

ket, belátásunkat szerzi, formállyá; ezeken épül pedig a' nemzeti Kimíveltetés; tehát a' Nyelv azon Culturának első grádicsa.

Míg valamelly nemzet tulajdon nyelvével él, addig fenn marad az ő sajátságában; annak elhagyatásával elveszti külömbségét. Melly nemzet önnön nyelvét megveti, fennállását letapodja. Minél többen és közönségesebben élnek valamelly nyelvvel, annál jobb és jelesebb karban áll a' Nemzeti Cultura. A' számosabban több az értelem, 's ész — gyakoroltatás; nagyobb az esméretek 's belátások maszszája; könnyebb az egyetértés, erősebb az egymáshoz vonulás, hívebb a' szeretet, bővebb a' tökéletesülés, szaporább a' megvilágosodás. A' nyelv a' tudásnak hív tükre; annak előke-lésével, gyarapulásával, tisztulásával az esméretek is szaporodnak, nevedednek, 's elhatároztatnak. A' belsőket megérző erőnek csekély része van a' nyelvben: mivel annak tárgyai se számosak; nagyobb része van abban a' külsőket halló, és követő tehetségnek: mivel a' hangzó tárgyak számosakbak; legnagyobb köze van a' nyelvben az értelemnek és észnek: mivel minden egyéb képzeteknek kijelentése az ő tartományokból való. Azon népek, mellyek csak belső állapottyokat jelenthetik ki, legalább vannak a' nyelvbéli culturában; azok, kik hangos tárgyaikat is ki zengik: fölebb állanak; azok, kik akármelly esméreteiket, képzeteiket, ideáikat önnön szavaikkal világosan, elhatározottan, bőven kitudják fejezni; annak legfőbb fokára emelkedtek.

§. 20. Ugyan azon Cultura az Írás által szaporán lép elő. A' Nemzeteknek huzomos erőlködéssel, hosszas tapasztalással gyűjtegetett drága szerzeményeik veszendőben 's igen magánosan ma-

radnának, ha ezeknek jövendőre fenn marasztások, és másokkal közöltetésök, tőlök ki nem tel lenék. Birtokaikat, jussaikat, történeteiket, 's visszontagságaikat hogy' bizonyíthatnák bé hitelesen; közérthetőleg, feljegyezhetés nélkül? E' vegre a' szóbeli hagyományok, körakások, fa leszúrások, oltár-emelések, oszlop-épületek, éneklések, ünneplések, hely-kút-hegy-elneveztetések, a' dolgoknak magokban, vagy képeikben lefestéseik (Hieroglyphok az Aegyptusbélieknél) vagy a' külömbféle sinorokon más és más gombkötések (Quippos a' Perúiaknál) 's t. e' f; mind elégtele nek: vagy az idő rongalását kinem állják azok, mint a' körakások; vagy magokban változók, mint a' színes sinorok; vagy alkalmas fejtegetők nélkül érthetetlenekké válnak, mint a' festett ábrázolások; általjában minden testi és lelki tárgyaknak értelmet elnem határozhatták. Képze tink' jegyeinek, a' szóknak, rövid, közérthető, bizonyos, 's ugyan azért izekként betűkkel kijelentése = az Írás, szint olly Nemzeti szükség te hát mint a' nyelv. Az írásnak és nyelvnek czéllya és mivolta egyenlő. A' nyelv ideáinknak halható kijelentése, az írás a' szóknak látható jegye, az a' fülre, ez a' szemre hat; a' látásra nézve ugyan az az írás a' mi a' szóllás a' hallásra. Az értelemnek, 's észnek szint olly közösséget kell szerezni az írás és szók között, mint ezek, és az ideák között. Az értelmes, és meghatározott írás szint olly tanúsága a' világos és megkülömböztett értelemnek, mint a' helyes szóbeli előadás. — A' betűkkel éléssel fejtődtek ki a' valóságos tudományok és mesterségek; általa tartatnak is fenn, és gyarapúlnak. Az írás eszköz a' találmányoknak, esméreteknek feljegyeztetésére, egybe gyűjtésére, közlésére, öszvehasonlítására 's a' t. Mióta betűírással Parosi márvány táblákra vétele

Görög Ország a' világ történetit, azóta igazodhatni el azokon; azóta köthetni a' régi századokat egymással öszve; azóta okoskodhatni a' hajdani történetekről, tapasztalásokról, 's t. e' f. Az az: az Írás második grádicsa a' Nemzeti Culturának.

Olly Nemzet, melly betűírás nélkül szűkölködik, a' tudományokban és mesterségekben soha nagyra nem mehet; a' találmányosság 's tökéletesülés' krónikájában magát meg nem küloböztetheti; hanem tudatlanságában marad, vagy ha önnön tapasztalási, és másoknak utmutatási által némü némü megvilágosodásra szert tett is, középserűségének határi között állapodik meg. A' Chinaiak nyilván példák ebben: ök 1600 eredeti betűket számlálnak; ezeket szavaik' számához képest külobbféle jegyzések által 13—40,000 féleképp' másollyák. Illy írás nem alkalmas az esméreteknek, 's tudományoknak könnyű szerrel közöltetésekre. Ama Nemzet se emelkedhetik fényre soha, mellynél a' Nemzeti írásnak illendő kelete, becse, ösztöne nincsen: annak hijával a' megvilágosodás el nem terjedhet. A' Nemzetek' culturája Irójiknak számához, 's minéműségéhez képest való. A' sok külobbféle, derék Irók kitüntetik Hazájoknak dicsőségét. *)

§. 21. A' Tudományok és mesterségek' virágzásával általlyában, siet a' Nemzeti Cultura tökéletesüléséhez. Minden tudás csupa béléltásokból, észrevételekből, tapasztalásbéli találmányokból,

*) 1310-ben Német birodalomban 10,684, és így minden 8000. lakosok közül egyik Iró volt. 1406-ban csupán Sz. Mihályi vásárkor 175. nyomtató műhelyekből 837 könyvek jelentenek meg. N. Francia birodalomban 1811-ben 4360. könyvek adattattak-ki. 1809-ben Londonban 693 könyvek jöttek ki a' présből.

dirib darab, sikertelen esméretekéből áll tudományok nélkül; a' kézi mivesség merő kézfogás (Handgrif) próbatétel, egyes találmány, mesterségek nélkül: ezek egyesítik azokat öszve rendszerént; bizonyos célra alkalmaztattyák, haszonra fordíttják, közösítik, terjesztik, 's tökéletesítik. A' Tudományok és mesterségek kielégítik a' birtoktalan Polgároknak szükségeit; a' birtokosoknak pedig biztos utat 's módot mutatnak, kívántató szerszámokat, eszközöket szereznek, mellyeknél fogva az élelmökre, fedeztetésökre, lakásokra, alkatmatosságokra, 's a' fényüzésre valókat készen, bőven, könnyen öszve gyűjthessék; természetményiket kényyök szerént pallérozhasák, kellettessék, 's minden némű czéllyokra fordíthassák. A' tudományok és mesterségek az elemének élesítése által a' találmányosságot is élesztik 's táplallják; az újnál újabb, szüntelen változó kívánczóság, iny, kény, izlés, 's kedv-töltés kielégítésének kútfejeit felfedezik, uttyait kimutatattyák, fogyatkozásaikat pótolgattyák. Az értelemnek megvilágosítása által a' Polgárokat külső és belső állapottyokról, hivatalokról, jussaikról, tisztjeikről tudósíttják; ennél fogva jó ház-atyákká, hív előljárokká, engedelmes, szorgos alattvalókká formállják. Az észnek felderítése által a' végeseknek 's végteleneknek, a' valóknak 's csupa lehetőknak, multaknak, 's jövődőknek világát kitüntetik; a' tudatlanság' éjjelét, eleitéletek' homályit, babonásság' vakságát szét oszlattják, 's eltávoztattyák. Az embert emberré, polgárt polgárrá, Nemzetet Nemzetté formálván; a' hazát terméseivel, gazdagságival, erejével megismértetvén; mind ezekkel helyes-élésre oktatván, segitvén; czéllya-elérésének rövidebb uttyát, bizonyosabb eszközit, alkatmatosabb módját felfedezvén; boldogulásának akadályit elhárít-

ván: annak nyilván erőt; diszt; fényt, 's szerencsét szerzenek. Azon tudományok és mesterségek is, mellyek csupa gondolt tárgy (Ideale) eránt vizsgálódnak, fontosok és hasznosok: hol ez, hol amaz jeles resultatumokra, 's találmányokra vetemítvén az emberi elmét. M. T. Cicerónak e' kifejezése „Ennii literis in terram excussis” adott alkalmatosságot a' mettszett betűk' ki gondolására, 's a' Könyvnyomtatás feltaláltatására. Általában a' Tudományok és mesterségek az esméretek masszáját nevelik, a' gyönyörködés' forrásit bővítik, a' gondolkodást gyakorolják, a' munkásságot élesztik, az embert tehetségének ama méltóságára emelik, mellyre hivatalos. Mind ezek pedig a' Nemzeti Cultura tökéletesüléséhez tartoznak.

A' Tudományok és mesterségek organumj, tolmácsi, mívesei, terjesztőji a' Tudósok. Ő általok valya ki a' természet erejit, 's rendit, mint Newton, Lawoisier, Kleinjogg által a' világnak közönséges törvényeit (Leges, vires universales); ő általok hirdeti jussait, mint Grotius, Montesquieu, Filangieri, Heineccius által a' törvények' lelkét, 's mivoltát. Ő általok tűnteti ki csudáit, mint Lyonet által, ki a' hernyónak 1,200 szemeit fedezte fel; ő általok jelenti ki titkait, mint Herschel, La Lande, Le François, 's Bode által az égnek milliónyi napjait, számos forgó csillagit, 's külömböző mellék drabantyaít; ő általok közli kincseit mint Arthour Young, Thaer, Fellenberg által a' föld' gazdagságit; ő általok fejtí ki bölcsességét, mint Locke, Leibnitz, Kant által úttyait; ő általok, mint hajdan a' Félistenek, és Bajnokok által, menti, tisztítja e' világot a' szörnyektől; a' tévelygésektől; igazságtalanságtól, 's t. e'f.—A' Tudósinak számához, minéműségéhez,

's munkásságához képest való a' Nemzetnek Culturája. Minél több, jelesebb, 's serényebb Tudósokkal dicsekszik az, annál jobb karban van állapottya. Azért a' Tudósok a' Nemzetnek nemesebb rendihez számláltattak mindig. Csak a' tudatlanok, durvák vetették meg őket; a' bölcs és józan Uralkodók nem. Nerótól kezdve Traján Cs.ig nyomorúlt volt a' Tudósoknak sorsa; Antoninusok alatt boldogult. M. Aurelius Cs. maga is könyvet írt. Barbarusok voltak azok, kik őket üldözték, mint a' Vandalusok és Saracenusok; a' vad Chi-hoang-ti Cs. Chinában 700. tudósokat üzetetett ki egyszerre Országából, a' könyvtárokot feldúlatta, és megölette mind azokat, kik a' könyveken sopánkodtak: ellenben a' szelíd Quenti Cs. vissza hívatta őket; 's sebeikre balzsamot cseppeggett. Sanyargatással, 's erőszakkal az írástól elrezzenthetni őket, de nem a' törekedéstől: hasonlók ők a' lebotoltt élő fákhhoz, melyek számosabb csemetékkel sarjadoznak ki. — A' Tudós elmék úgy lobbannak leginkább lángra, ha a' Fő-Igazgatástól bizonyos tudomány vagy mesterség gyakorlására, Academiákban és Társaságokban egyesíttetnek; egyébként csak magánosan csillognak mint némelly szikrák, vagy éggőpárázatok. Illy tudományos Szerzemények virágoznak Német Birodalomban 342 (30 közülök Universitas); Olasz Országban 240. Francia Országban 197. 's a' t. Az ő élesztésekre igen alkalmasok a' folyó-tudományos írások is: a' politikai újságokon kívül Német Birodalomban 1784-ben 30. 1810-ben 60. 1811-ben 150 Tudományos írások voltak folyamatban. Azon eszt. ben Francia Országban 363 (közülök 252. Párisban), N. Britanniában 260. (Londonban csupán 48); Fredoniában (Az egyesültt Észak

Amerikai Tartományokban) 1812-ben 364. (Quebeck Városában 4) Orosz birodalomban 13 (Pétervárában 9) Svéd országban 26 (Stockholmban 8) folyó írások bocsáttatnak ki.

§. 22. A' szép tudományok és mesterségek' keletével jelesen még inkább közelit a' Cultura tökéletesüléséhez. A' véges sorsának ellenére véghetetlenségre termett emberi elme szépet 's felségest érző erővel is bír. Az érzékiséggel született, érzékiképp' neveltetett, érzékiséghez kötött ember az érzékieken, érzékiségeken, 's érzeményeken uralkodhatik egyszer'smind. E' tehetőségével élésre belső ösztönitől hódíttatik is, és szabad akarattyától elhatároztatik. Az érzékiség és eszesség úgy van egymáshoz mint a' szenvedés és művelés; matéria 's forma; kéntelenség és szabadság, végeesség 's végtelenség. Ez ellenkező állapottyából csak úgy fejtheti ki magát az emberi elme, ha az érzékiségét eszességgé változtattya, ha szenvedőségében mivelődik, kéntelenségében szabadságával él, a' matériának formát szab, a' végest vég nélkül kiterjesztheti. E' hatalomra két úttal móddal jut: vagy az érezhetetleneknek érezhetőképp', vagy az érezhetőeknek észbélüképp' előterjesztése által: elsönek a' felségesekben, misiknek a' szépekben van helye. — Az, ki nappal az ég-magasságú Cimborasso hegyét, a' mérhetetlen világ-tengert, az ezerféleképp' változó síkmezőség' lapályát; éjjel az erősségnek végtelen boltozatit, a' csillagzatoknak számtalan táborát láttya, akár hogy kéntettség ezeknek béléltására, bém láthattya soha telyesen; ki a' földünket megrázkodtató mendörgést hallya; ama szétáradó villám-özönt szemléli; egy fél városnak lángoktól elnyelettetését nézi; a' Pyramisoknak, Colossusoknak, Palmirának, Thebének, 's más roppant épületeknek omladékait visgálja: bár hogy

igyekezzék ez emberi tehetséget trüfzoló 's meg-
szegyenítő erőt számba venni, számba nem ve-
heti; ki azon lelki erőt tekénti, mellyel Regulus
Hazája becsületéért, 's javaért hideg vérrel, és
nyugott elmével a' legkinosabb halálra Carthagó-
ba vissza tért; Socrates mosolyogva vette a' mé-
reg-poharat a' hozónak reszkető kezéből; Phoci-
on, igazságtalan Hazájától halálra kárhoztatván,
fiát megesküdtette, hogy érte bosszút ne állyon:
akár mint igyekezzék megfogni, meg nem fog-
hattya, 's azért nem is képezheti; azonban mind
ezeket, mellyeket érző 's képző erejével egy,
képbe nem foglalhat, eszével egy ideában felfog-
hat; mellyeket bénem láthat, átláthat; a' miket
nem érezhet felérhet; a' mit nem képzelhet, gon-
dolhat tetszése szerént, határ és vég nélkül; ezen
érzekiségének határi közzé nem szorítottatott, sza-
bad, 's végtelen művelőségének észretételével
olly láthatatlan igazságoknak megesméretére, 's
érzésére ragadtatik ő, mellyekre semmi elvontt
okoskodással nem emelkedhetett volna. — Nem
külömben ki valamelly külömbkülömb részű, vál-
tozódású, formájú tárgyat, u. m. tájjékot, kerek-
séget, előmutatást, faragott, festett, alkotott
képet lát; egyező muzsikát, éneket, beszédet
hall; mellyeknek külömb külömb részei egymás-
hoz illenek, önként egy egészzé öszvefolynak;
mellyek az ő megérző, képző erejét, értelmét
szerfelett erőltetés nélkül foglalatoskodtattyák;
mellyeket eszével szabadon kiformalhat, alkal-
masztathat határ és vég nélkül: olly szelid és
gyengéded indító érzésekkel telik ő el, mellyeket
a' láthatatlan igazságok belé nem önthetnek. —
A' virtus és erkölcsiség, melly magában, 's hasz-
nára nézve foganatlan maradna, ellentállást szen-
vedne: felségesen terjesztetvén elő, szépen fes-
tetvén le, magához ragad, követésére hódít. Így

közelebbítnek a' Nemzetek a' szép tudományok és mesterségek' keletével Culturájok tökéletesüléséhez; általok a' virtusnak terhes, erkölcsiségnek darabos ösvénye megkönnyebbítettén, és simíttatván.

Ama Nemzethen van a' szép tudományoknak és mesterségeknek kelete, melly 1) azokat gyakorló, és gyarapító szerzemények nélkül nem szükölködik. Illyenek a' Berlini, Bécsi, Brüsseli, Göttingai, Londoni, Párisi, Pétervári, Római, Stokholmi Academiák és Társaságok. 2) mellynek Tudósai e' Cultura mezejét szorgosan mivelék: 1811-ben Franczia birodalomban 679. szép tudományokat és mesterségeket illető könyvek jöttek ki. 3) mellyben a' Religio. felségesen szolgáltatik ki, szép beszédekben taníttatik, szép énekekkel köttettetik szívre. 4) mellyben előmutató színek vannak, és helyes gondviselésben tartatnak.

§. 23. Földmivelés által kap erős lábra a' Nemzeti Cultura. A' föld' terméseiből, halászatból, vadászatból, 's más e' félékből élés 's gazdaságkodás a' polgári társaságra termett embereket csak szétszaggattya; az esméreteknek, kézműveknek, nyelveknek drága szerzeményeit szüntelen veszedelemre, sőt egészen elfelejtésre is vetemíti; a' vándor, eredetikepp' atyafi nemzetségeket egymástól elidegeníti, sőt minduntalan czivakodásra, és ellenségeskedésre is fakaszttya: mint kik egymás elől az élelemre valókat elfoglalnák, szűkítenék, legalább bizonytalanokká tennék. A' földmivelés ellenben az elvetett mag, miveltt szőlő 's t. e'f. gyümölcsinek várásánál fogva, az egyszeri tanyához, telekhez köti őket; e' munkájoknak jutalma bővebb, bizonyosabb lévén közönségesen, szükségüket leginkább is kielégíti egyszer'smind. A' földmivelés több kezeket ki-

vánván, a' társokat egymás' tekintetére, becsülésére fakaszttya; annak folytatására, könnyebítésére, bővítésére, különbféle eszközök, kéziművek, épületek, marhák, ruházatok kívántatván, általa a' tudományok, és mesterségek különösen élesztetnek, 's előmozdítatnak; a' találmányosság gyakoroltatik. Az e' rendbéli szerzés, 's elkészítés különbféle ügygyel móddal esvén meg, a' gondolkodást is foglalatostkodtattya; a' feleslegesnek eladatása csere által, vagy áron menvén véghez, a' kereskedést is kifejti, 's elősegíti. A' földdel szabadon élhetés a' vagyonnak, tulajdonoságnak, jusnak elhatároztatását vonnya maga után; a' birtoknak ragadozó, pusztító állatok, 's emberek ellen bátorságba helyhesztetése alkalmas oltalomnak, rendtartásnak, gondviselésnek szerzését, fenntartását, tökéletesítését szükségessé teszi. Mind ezek által pedig a' Nemzeti Cultura nevededik, 's erősül.

A' pásztori élet távúl se méltó olly magaslatásokra, mellyeket a' Költők reá pazarlottak. Ama szerencsés Arcadia sehol sincs most a' képzelődésen kívül. Ha egy kiseded nemzetség, alkalmas térségben, ideig óráig a' pásztorokodás által szükségéit kielégítheti is: de elszaporodtával ugyan nem; olly tanyán, melly tengerrel, vizekkel, mocsárokkal, bérczes hegyekkel, vagy hatalmas szomszédokkal bészoríttatván, killebb killebb terjedést nem szenved. Ha a' képzelődés, érzés' kifejtésére alkalmasb is, de az emberi erőknék öszveségesen, 's egyarányosan formáltatásokra ugyan nem: a' Pásztorok nyilván tudatlanabbak, durvábbak a' földműveseknél. Minél nagyobb tekintet, hitebb gondviselés, bölcsőbb intézet fordíttatik a' földművelésre, annál virágzóbb ennek állapottya mint Chinai birodalomban. Nem csupa

tapasztalás által javíttatik a' földművelés, hanem az előreprobátételek, philosophiai és Chemikai vizsgálódások, Mechanikai segedelmek által is egyetemben. E' végre szükségesek a' gazdaságbéli szerzemények; és társaságok: milyenek a' Krummaui, Brunai, és Bécsi.

§. 24. A' kereskedés kiterjedtével még főlebb emelkedik a' Nemzeti Cultura. Ott hol a' kereskedés belső és külső; a' világnak mindenik szögletét kikuttattya; minden természetményt egybe szerzi: a' szükségek szaporábban, bővebben, könnyebben elégítettnek ki; az ember, föld, világ, természet' esmérési kiterjednek: másképp' hogy' lehetne tudni, minémű bővelkedés, szükség, hitel légyen itt is amott is? Többféle tudományok, és mesterségek, kivált a' hajókázás, csillagvizsgálás, Physica, Mathesis, serényen gyakoroltatnak: másképp' hogy' bocsátaná a' Kereskedő ezer veszedelmekbe hajóját és vagyonát? A' kézi művek, szép mesterségek, és tudományok kimivelletnek, machinák, eszközök gondoltatnak ki, fabrikák, szerzemények állíttatnak fel: másképp' a' termések és természetmények hogy' dolgoztathatnának úgy ki, hogy jók is, kellemetesek is, kapósok is legyenek? Egy körül belől, közel és távúl, nagygyában kereskedő Nemzetnek földén jó utaknak és hidaknak, hajókázható folyóknak, 's kanálisoknak, elrendeltt vásároknak, elegendő bátorságnak, külső belső rendtartásnak, szoros és gyors igazság-kiszolgáltatásnak; jó értékű pénznek, váltó és hitelező háznak, szabad, legalább kedvező kivételnek, szükség lenni: másképp' az eladandó, vagy felcserélendő portékáknak, és jószágoknak hogy' szerezhetni olcsóságot és keletet; a' serénységnek ösztönt, a' probatételnek sikeret? A' Népesülésnek szemlátomást nevekedni szükség: másképp' hogy' jutna elég kéz, erő, el-

me a' portékák' szerzésére, készítésére, ki 's behordására, eladására, 's vevésére? A' gazdagságnak, jutalomnak, bérnek, nyereségnek szaporodni szükség: másképp' ki tenné ki életét, vagyonát, szerencsáját a' veszedelemre? Az az: a' kereskedés kiterjedtségével a' nemzeti Cultura főlebb emelkedik.

Ha a' Kereskedés a' Polgárokat ama bővelkedés, alkalmatosság, és fényűzés által, melyet szerez, kényességre, bújaságra, büszkeségre vetemíti egy felől, más felől a' társasági allapottal egyenesen ellenkező gonosztettektől, tolvajságtól, ragadozástól, pusztítástól, hitszegéstől vissza tartóztatja: mivel ezek avval egybeférhetetlenek. Ha a' kereskedés az önön haszonkeresetre, álnok praktikákra okot ad a' társoknak, de a' józanságra, mértékletességre, rend- és számtartásra, kellemetes magaviseletre is letzkét szab, hogy az adásban vevésben jobban boldoguljanak. Ha a' kereskedés a' Haza-szeretetet, vitézséget vesztegeti egy felől, másfelől éleszti, felbuzdítja bővebb jutalma, 's nagyobb áldozati által. Azért Carthagónak volt *Hanibala*, Hollandiának *Cöhornja*, Genuának *Doriája*, 's a' t. Ha a' kereskedő nemzetnek kegyetlen törvényei, érzéketlen szokásai vannak, vannak hathatóságok, 's jelesek is: pénz csinálás és hamisítás, portékával csalás, hamis esküvés, henyélés, 's pazarlás ellen. Chinában a' tékozlók, Észak-Amerikai Statusokban a' duellálók úgy tekintetnek, mint bódultak; jószágaik másra bízattnak, ők minden hivaltól eltiltatnak, 's a' t. Általában a' kereskedő nemzetek olly nagy Férfiakat mutathatnak elő, kik Róma és Görög Ország' Nagygyaival vetekedhetnek, mint Colomb, Vesputius, Drake, Cook, Nelson, Pitt, Welingthon

's a' t. Szerencsétlen azért mind az a' nemzet, mely akár fő kormányoztatásának félékenysége, akár alkalmatlan helyhesztetése által a' kiterjedhető kereskedéstől eltiltatik. — Ennek előmenetelére szint azok a' kereskedő Társaságok, mik az Academiák a' Tudományokéra nézve.

§. 25. A' Népesebbüléssel még fölebb vitetik a' Nemzeti Cultura. Minék többek valamelly országban az egyesültt Polgárok, annál inkább kénttetnek azon egy földön több termesztésre; és így nevékedő szükségekhez képest a' szerzés' nemei szaporodnak; a' találmányosság' ágai számosúlnak; a' serénység' ösztöni kifejtődnek. Ezen erőlködéssel az esméretek, tapasztalások, tudományok, mesterségek bővebbülnek, és tökéletesednek. Innét a' Politikusok' vizsgálása szerint a' Nemzeteknek Culturája mindég azon föld' nagyságához képest való, melyet elfoglalnak. P. o. az egy □ mldön lakó 4000 polgároknak kimíveltetése nyilván nagyobb mint a' 2000-ké: a' Városiakban látni való. Minél számosabbak valamelly Nemzet' tagjai, annál hajlékonyabb ennek characteré, diszesebb erkölce, csinosabb társolkodása, szelidebb magaviselete: számoknak szaporodásához képest többekkel kénytelenek elférni, többek' szolgálattyával élni, többektől függni és tartani; többeket látni, tapasztalni 's a' t. Azért a' pallérozottságot, finomságot a' nagy Udvarokban, és népes városokban lelni fel. Az Attica Urbanitás (városiság) akkor kezdődött, mikor Peloponesusi háború után a' Görögök Athené falai között vették lakásaikat. Minél inkább nő valamely nemzetnek száma, annál jobban nevékedik ereje is a' külső belső veszedelemnek eltávoztatására, viszontagság' meghalladására, 's a' kárvallás' kipótoltatására.

Mit akarnak tehát azok, kik nem hogy számos és messze terjedt pusztáikat megszálltának, hanem lakos helységeiket is örömet elpusztítának, ha lehetne? A' külső bátorságra nem tekintenek ők, melly a' puszták miatt nagyobb veszedelemre tétetik ki; a' köz jóra nem ügyelnek ők, melly mennél többek' egybe munkálkodása által mozdittatik elő. A' Haza védelmét, polgárterhek' viselését (katona állítást és tartást, adó- és tiszt-fizetést, út-csinálást, vontatást, 's más dolgoztatást) nem csak magoktól, hanem alattvalóiktól is elhárítván, és mások' nyakába kerítvén, Polgártársaikat sérelmesen terhelik, és károsíttyák; melly igazságtalanságot a' Status túrni nem tartozik. A' Gazdaságnak távúl se előmozdítójik ők; mellynek csinnya nem a' sok földön sok termesztésben, hanem azon *földön többről több termesztésben*; nem a' mások' veszteségével nyerekedésben, hanem a' mások' szükítése nélkül nyereségben áll. De ezen birtokos Urak legyenek bár a' nemzeti Gazdagodásnak baráti, de a' nemzeti Culturának nyilván ellenségi, melly is némünémű számbavételt érdemelne! — A' népesülés ott nevedik szemlátomást, hol bővebbek, könnyebbek, készebbek a' szerzés' ágai, mérsékeltebbek a' terhek, szorosabb az igazgatókiszolgáltatás, bölcsőbb az igazgatás, nagyobb a' haza szeretet, jobb a' házos erkölcs.

§. 26. A' Nemzetek' Culturája helyes organizációjok (egybeszerkesztetésök) által közelit a' tökéletesülés' fő pontyára. Ama egyesülésre nézve, mellyre kölcsönös szükségéik, és hódulásaiik által bírattatnak, a' külső és belső bátortalanság' veszedelmében hagyattatnak ők; azon tulajdonok' oltalma, jussok' védelme, köz jó' előmozdítása, vég-cél eszközlése, mellyre a' hatalmasságok ön-

ként, nagy és nemes szívűségből, lelkiismerethől vonódnak, bizonytalan, mulandó, és elégtelen; nem különben azon engedelem, adózás, terh-viselés is, mellyre az alattvalók önként, csupa felsőség' tekintetéből, 's köz jó' keresetéből készek, bizonytalan, hijános, és foganatlan; a' polgár-társok' zordon szilajsága, csökönös vakmerősége, rendetlen indulattjai, mértéktelen vagyódásai miatt, az alsók a' felsőbbeknek, a' gyengék az erősebbeknek, a' csendesek a' nyughatatlanok' szabad kényű zaklatására, nyomorgatására, bitanglására juthatnak könnyen; az uralkodóknak, tisztviselőknek, előljáróknak a' kívántató engedelem, segéd; adó megtagadtathatik kedvező alkalmatossággal; a' hasonlásra, patvarkodásra, czivódásra, zenebonára szüntelen a' készítő ok: ha helyesen meg nem állapittatik a' Constitutió által kinél álljon a' fő hatalom, igazgatás, és parancsolat; kinél a' hódolás, engedelem, 's szófogadás; kiknek legyen a' közjóhoz legfőbb szavok, a' kormányhoz legnagyobb közök; ha a' jussok, igazságok, hivatalok, tartozások, terhek 's t. e. f. költsönösen kinem szabattatnak, el nem határozatnak a' törvények által; ha a' jó rend, alkalmatos eszköz, illendő mód 's t. e. f. ki nem mutattatik a' politia által. Ott, hol a' fő hatalmasság szükséges erővel, az előljárók tehetőséggel, a' tisztviselők tekintettel felruháztattak; a' polgárok' szabadsági, alattvalók' jussai, jobbágok' igazsági sérthetetlenekké tétettek; minnyájok egyenlő terh, törvény, és számadás alávetettek; ezen egymáshoz képest való állapotokban fenn is tartatnak: helyén van a' polgári elrendeltetés. Azon társaság, melly ezen öszveszerkesztetését maga adta magának, maga is módosítja a' szükség, 's időkor' kívántatásához képest, igazi Nemzet: maga nemzette, 's nemzi magát; vagy is a' Nemzet he-

lyes organizációjával közelit Culturája tökéletesüléséhez.

A' polgár-társoknak közös akarattyok, egyesített erejikkel egygyütt, teszi a' főhatalmat, felséget (*Souverainität*). A' vele élésben áll a' főigazgatás (*Gouvernement*). Azon egyezések, vagy alkúk, mellyek által ez elhatározott, fundamentomos törvények. A' főigazgatás külömb külömb formájú lehet: magános, vagy közös (*Forma regiminis monarchica, et Republica*): a' mint a' fő igazgatás vagy egy személynek tulajdona, vagy többeké. — Az egyes formájú: vagy határozott, vagy határozatlan; határozott a' főigazgatás, ha némelly ága, p. o: a' törvény-hozás, adó-kivetés másoknak, u. m. a' Statusoknak és Rendeknek egyetértésétől is függ; ha annak egyik ága se függ másoknak egyetértésétől, határozatlan. Határtalan, melly éppen a' főhatalmasság' szabad kényyétől függne, nincs: mert mindeniknek a' polgári társaság' czéllya (közjó és bátorság) hárt vet. Mind a' határozott, mind a' határozatlan formájú igazgatás tovább vagy örökös, vagy választható, vagy vegyes: a' mint a' főhatalom vagy a' Felsőségnek törvényes maradékira áltszáll, vagy egyik' holta után másiknak adattatik által, vagy az Uralkodónak valamelyikmaradékának engedtetetik szabadon. — A' közös formájú igazgatásban pedig vagy némelly fő, vagy minden polgár-társoknak van részök (*Aristocratia, et Democratia*); nem külömben az egyik is másik is határozott, vagy határozatlan. A' polgári igazgatás' ellenébe tétetik a' maga haszon-bátorság-fentartás' keresetű, önnkényű Uralkodás (*Despotismus*); Monarchiának a' Tyrannis; Aristocratiának az Oligarchia, a' Democratának az Ochlocratia. Ott, hol semmi

törvényes felsőség sincsen, vagy erőtelen, Anarchia vagyon.

Első tekintettel úgy látszik ugyan, mintha a polgári társaság' czéllára a választó formájú igazgatás alkalmasabb volna az örökösnél: mivel a' legderékebbek', 's legjelesebbek' választásával ama híjánosságok eltávoztathatnának, mellyeknek alája vettetett az örökös formájú igazgatás. De e' látszást minden idők' bizonyossága nyilván megczáfollja. Az emberek általlyában ritkán ejtik választásaikat a' szerént, a' mi magában jobb és igazságos, hanem közönségesen úgy, mint nekik hasznosnak, 's igazságosnak tetszik. Azért arra voksolnak, ki reménységöket, kilátásokat inkább kecsegteti; attól megtagadják voksokat, kitől hasznokat nem várják, vagy éppen tartanak. Eme önnön hasznoknak, 's kilátásoknak különbözése szükségképp' hasonlást, visszavonást, czi vakodást, háborgást vonz maga után. E' nyughatatlanságot nevelik ama hatalmasoknak mesterkedési, hizelkedési, ész-vesztési is, kik otthonról, és külföldről a' felsőségre vágyódnak. Illy veszedelemmel jár az új meg új fejedelem-választás. — A' választott Fejedelem az uralkodó széket örökének nem tarthatván, arra egész gondviselését nem is áldozza, hanem ennek részét familiájának fenntartására, 's övéinek szerencsésítésére fordítja; a' Nemzetnek jövőndő boldogságával kevesebbé törődik. Egy szabad választású Ország se volt mentt illy veszedelmektől.

Azon tanúságok' bizonyossága szerént a' határozott igazgatás' formája tökéletesebb a' határozatlannál. A' határozatlanban ugyan a' törvény-hozás, ítélet - tétel, 's mind ketőnek végre hajtása készebb, gyorsabb 's hathatósabb lehet egy személyben egyesítése

miatt: de nagyobb is a' veszedelem, ne hogy az igazgatás despotismusra, tyrannisra, vagy túnyaságra tévedjen a' fő hatalmasság' önnön csatlakozása, vagy hizelkedő tanácsosinak elhite-tése által. A' határozott igazgatásban is, a' kés-lést és köztudást nem szenvedő dolgokban (p. o. a' had-izenés, békülés, frigykötés, fegyvernyúgvás, tiszt-és bíró-rendelés, pénzveretés, Religió-bebocsátás és fenntartás, főbírá-s (jus eminentis dominii) Ország-egybegyűjtés, a' jutalmazás, és kegyelmezés) e' tulajdon felségi jussok oszthatatlanul marasztathatnak. A' határozott Monarchiában a' közjót olly könnyen el-nem véthetni, a' köz akaratot, 's szükségeket bizonyosabban tudván; a' törvény-hozáshoz, adó-kiszabáshoz az egész nemzetnek képviselőji által köze lévén, a' törvény eránt nagyobb a' tisztelet, az adózásra gyorsabb a' készség, a' Hazához 's constitutióhoz erősebb a' köttetés, 's t. e' f. A' határozatlan igazgatás nem egygyez meg minden Climával, Nemzeti Characterrel, és Culturával. Tapasztalás szerént a' heves, és fa-gyos égmértékletnek tulajdona az; a' vitéz cha-racterű, 's kereskedő Nemzeteknél az igazga-tás többnyire határozott szokott lenni; az olly Nemzet, mellyben az igazgatáshoz, törvényho-záshoz értőknek száma nagy, a' határozatlan igazgatás alatt csak nyög. Bizonyos az, hogy a' határozott felsőség ellen nem olly nagy a' gyanú, nem olly kész a' veszedelem.

A' határozott Monarchia alkalmasabb a' Republicának akármelly neménél általlyában. A' Democratiának nincsenek semmi olly jelessé-gei, mellyek a' határozott Monarchiával közö-sök nem volnának; ellenben vannak olly gán-csai, mellyek ennek nem tulajdoni közönsége-sen. Az illy köztársaságban ritkán elég jók,

foganatosak, 's állandók a' törvények: a' Nemzetnek csak jelesebb része bír olly béléatással, melly a' bölcs és köz hasznú törvény' szabásra szükséges; csak nemesebb része olly nagy lelkű, hogy önnön hasznát a' közjó alá vetnikész legyen; egyéb, nem különben dologhoz szólható, társoknak gyengeségi miatt tehát semmi feltétel, szabás, rendelés se lehet, melly állapíttásában, végre hajtásában, fenmaradásában szüntelen kifogást, ellenkezést ne szenvedjen. Szint illy bajos a' tisztviselőknek, kivált az Elölülőknek, Directoroknak, Dózséknak választása is. Minden polgároknak, kivált a' távul lakóknak, 's kézi munkájok, mesterségök, gazdaságok után élőknek, se idejek, se erejek, se költségek nem lévén a' köz gyűlésekre megjelenésre, másokra kéntelenítettnek bizni, vagy hagyni a' köz ügyet. Hányszor esik pedig az meg, hogy éppen a' legderékebb polgárok legyenek a' nép tolmácsi és szószóllóji?! A' nép Daemagogusi közönségesen erkölcsi érzés, tudományi kiformáltatás nélkül valók szoktak lenni; kik elhitető beszéddel, alávaló hizelkedéssel, adakozással 's ígéretekkel a' köz jónak, 's Nemzeti jussoknak rebesgetésével másokat magokhoz tudnak vonni; alattomban pedig nagyra vágyások 's önnön hasznok' kielégítésére törekednek. Ezek mind azokat, kik álnok praktikájokat, ártalmas szándékaikat felfedezhetnék, vagy fenn akaszthatnák haza árulóknak vádolják; 's ezt így legjobb fiaitól, gyámolítól megfosztyák; őket szöveményes mesterkedéseikkel vagy jötehetetlenekké teszik, vagy a' hatalmasabb résznek tetszése alávetik; a' gyűlést szüntelen visszavonásban tartják. Többnyire a' tisztválasztás a' nagy városok lakosin fordul meg leginkább; ezek szoktak pedig közönsége-

sen legerkölcstelenebbek, legindúlatosabbak, 's leg mesterkedőbbek lenni, következőképp leg elégtelenebbek a' józan, bölcs, és csendes voksolásra. Mindenik tekintetre nézve tehát a' Democratia igen zajos, 's pártoskodó; és a' jó lelkű Aristidesek', Phocionok', Socratesek' életének veszedelmes: azért csak kiseded nagyságú, és együgyű erkölcsű társasághoz illő az; ha csak a' külső veszedelmektől mentt volna! — Szint illy viszzszavonások, hasonlások, 's egyéb bajok alá vettetett az Aristocratia is. Ha bár határozott legyen is, minél többen vesznek a' felsőségben részt, annál nehezebb köztök az egyetértés, késedelmesebb a' végzés, akadályosabb a' telyesítés, lehetetlenebb a' titok-tartás; 's a' magános haszon-kereset, részre-hajlás veszedelme szüntelen való. Ha csak keveseknek tulajdona a' fő hatalom: a' nagyravágyás hevesebb, a' Tyrannismus készebb, Pisistratusok, s Roberspierrekek által. A' határozatlan Aristocratiában még nyiltabb a' Despotismusra az út. Hol esztendőnként új új Főigazgatók választatnak, ott időről időre a' mozgások megújúlnak, a' csapodár vágyódások élesztetnek, 's olyakra is kerül a' sor, vagy esik a' választás, kik tudatlanságokból, vagy gyávaságokból a' közjót vesztegetik, 's t. e' f. — Hijába állani itt ellent a' virágzott Római és Görög Respublikákkal: csak Róma, Athené, Sparta 's a' t. városoknak kerületében volt tulajdonképp a' közös igazgatás: kívülök valóságos monarchia vitte a' kormányt. Más az: hogy jó állapotoknak a' Monarchia vetett fundamentomot. Minekutánna az igazgatás köze a' Római és Görög tartománybeli polgárookra is kiterjedett, a' szokott hasonlások, pártoskodások, vetekedések nagy erőre kaptak, és végveszedelmet

szerzettek, melytől a' Rómait J. Caesar, és Octavianus Augustus menté meg. A' mi a' polgároknak jobb voltokat, és szerencséjeket illeti: nagy kérdés, ha Antoninusok alatt nem volt-e az közönségesebb, mint akármely dicső Consulok alatt! A' régi Classikus Írók azért magasztalták annyira a' Respublikát minden Monarchiák felé: mivel szabad lelkek előtt csak vagy önnön Tyrannusaiuk (Dionysius, Pisistratus, Tarquinius) vagy a' napkeleti Despoták (Sardanapalusok, Dariusok, Ptolemaeusok) forgottak; Philippusra, Gelonra, Perseusra 's a' t. nem tekéntettek.

§. 27. A' nemzeti Cultura tökéletességének legfőbb pontján áll a' Törvények' végrehajtásával. A' leghelyesebben öszveszerkesztett Nemzeteknek is hibájok az, hogy józan Törvényeik' telyesítése nélkül szűkölködnek. A' hatalmasok szabadságok' palástya alól hánynak azoknak fityet; mások egyenlőségre sovárgásokból kerülgetik azokat. Néha pedig magok a' Főhatalmasságok olly gondatlanok, hogy önnön Törvényeikre se ügyelnek, a' köz jó és nemzeti Cultura' veszteségével. Ott, hol a' Törvények nem csak paradérozásra valók, hanem célra is fordíttatnak: mindenek előtt mind a' természeti szerzések a' termesztés, és gazdáskodás által, mind a' mesterségesek a' kézimívek, és fabrikák által, mind a' kereskedésbéliek az adásvevés, és cserélés által ilendőképp' útba vezettetnek, kiterjesztetnek, előmozdítottatnak; a' tudományok és mesterségek élesztetnek, 's szaporítottatnak; a' nevelés 's tanítás elintéztetik, és rendben tartatik; a' bévett Religió védelmeztetik, 's foganatoszá tétetik; az erkölcs szoros fenyték által szelídítettetik, és józanítottatik; a' valóságos érdem megkülömböztetik és jutalmaztatik; a' czinkosság kinyomozta-

tik és sarczoltatik ; olly Tisztviselők , Követek , Birók , Tanácsosok választatnak , kik rendeltetésükre alkalmasok 's méltók ; az erőtelennék személlye , vagyona , igazsága nem bitang ; terhe nem elviselhetetlen ; a' hatalmasnak tehetsége nem határozatlan , kénye nem szabados , vágyódása nem mértéktelen ; jószága a' köz jó eszköz-lésétől nem mentt ; az Elöljárók fedhetetlenek , a' szolgák hívek , az örállók szemesek , a' katonák vitézek ; minnyájok munkások és serények ; a' bátorság belőlről a' visszavonások , és erőszak által háboríthatlan , kívülről a' veszedelmek által felforgathatatlan ; a' Haza szeretetre az ösztön nagy , az előmenetelre az út nyílt , és a' tökéletesebbülés határ nélkül való.

Ama telyes egyenlőség , mellyre a' könnyen felhevíthető népség elégíthetetlenül vágyódik , semmiképp' se lehetséges ; nem a' külső javakra nézve : mert , ha ma új Agraria Törvénnyel minden birtokok egyenlő részekre felosztatnának is , holnap egykorák nem volnának már : a' különböző szükségek , tehetségek , és velek-élés miatt ; nem a' belső igazgatásra nézve : mert ha kinek kinek jussa lenne is a' közjóhoz , ehez se nem értenének , se nem érkezének egyaránt minnyájan. A' kitelhető egyenlőség tehát abban áll : hogy kinek kinek személlye , birtoka , igazsága a' fő hatalmasság' védelme alatt egyaránt álljon ; kinek kinek egyaránt parancsollyon a' Törvény , igazságot szolgáltatasson az Ítélszék ; a' polgári társaságnak hasznaiban és terheiben kiki állapottyához képest való részt vegyen ; kinek kinek köze legyen a' törvényhozáshoz , és adó-kivetéshez vagy személyesen , vagy kép- viselője által : e' végre se a' gazdagokat vagyonaiktól , mellyekre serénykedésök által szerttettek , se a' Ne-

meseket jelességeiktől, mellyekkel őseiknek érdemei jutalmaztattak, megfosztani nem szükség. — Szint illy formán van a' dolog a' szabadsággal is. Ehez távúl se tartozik az, hogy kiki azt cselekedhesse, a' mit kényne kedve hoz magával, a' mire indulatitól és vágyódástól ragadtatik, a' mi erejétől kitelhetik; hanem az: hogy kiki tehesse mind azt, mit a' törvény nem tilalmaz; semmit se tartozzék tenni, a' mit az nem parancsol; mind azt kivalhassa az ő rendivel, 's módjával, mit a' közjóra tanácsosnak itél. E' végre ismét nem szükség a' Királyoknak, Statusoknak, 's Rendeknek számkivetése. „Mi a' szabadság? mond bölcs Cicero; Akarat szerént élhetés. Ki él pedig akarattya szerént? Ki az igazságot követi; ki örömet tesz eleget tisztének; kinek élete úttya elintéztetett; ki a' törvényeknek engedelmeskedik ugyan, de nem félelemből, hanem tekéntetből, hasznokra nézve.” Parad. V. 1. c.

§. 28. Ezekre nézve látni való tehát, hogy a' telyesen kimiveltt Nemzet az, vagy az volna, melly a' Culturának minden okozó és segéd-eszközeivel híván a' legfőbb grádicsára emelkedett. Fél, nem egészen miveltt Nemzetek azok, mellyek a' Culturának csak némelly eszközire és grádicsaira tettek szert; miveletlenek, Barbarusok azok, mellyek a' Culturának eszközihez nem fogván egyik grádicsára se emelkedtek. Mindenik állapotnak annyi külömbségi vannak, bányok a' Cultura grádicsainak pontyai.

Oktalanúl mondattak a' Rómaiaktól mindazon népek *Barbarusoknak*, kik az ő nyelvökön nem szóllottanak; a' Görögöktől mind azok, kik az ő törvényeiket, 's szokásaikat nem követték. Mi időnkben is vannak Rómaiakhoz

hasznolók. Lássunk már a' Magyar Nemzet Culturájához különösen.

Bérekasztése következik.

2.

A' Régi Magyaroknak Vallásbéli 's Erkölcsi Állapottyról.

A' Magyar Anyaszentegyház' Történeteinek Próbájából.

E l s ő R é s z.

A' Régi Magyaroknak vallásbéli állapotyról.

§. 1.

A' néző pont.

Még társaságokba sem szerződtek az emberek; még alacson kunyhókban, vagy sátorok alatt volt lakások, 's távol minden főbb tudományos csinosodástól, a' marha tartásnál, föld mívelésnél egyébhez nem értettek, 's úgy szőlván új szülött csöcsömői voltak a' természetnek; és már — a' Történet írások bizonyítási szerént, tiszta ismereteik valának Istenről. E' vallásbéli formáltatásnak nyomait, leginkább ismeretessé létöknek első idejében találjuk a' régi népeknél. És épen mivel náluk bölcsőjökben látjuk felderítve a' világosságot, fellebb pedig, ifjúi, 's emberkorokban, azt gyengülni, 's homályosodni tapasztalljuk; ügyes a' következtetés: hogy az emberi nem, létele' kezdetében tiszta, 's megszen-